

Список використаних джерел

1. Біблія. — К.: Укр. бібл. тов-во, 2012. — 1168 с.
2. Гомер. Іліада / Гомер; пер. Бориса Тена. — К.: Держлітвидав, 1978. — 688 с.
3. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. — Нью-Йорк; Париж; Мюнхен, 1956. — 452 с.
4. Шевченко Т. Твори: в 5 т. / Тарас Шевченко. — К.: Дніпро, 1978—1979. — Т. 1. — 1978. — 373 с.
5. Шевченко Т. Твори: в 5 т. / Тарас Шевченко. — К.: Дніпро, 1978—1979. — Т. 2. — 1978. — 365 с.

М. MAISTRENKO

Mykolaiv

THE QUESTIONS OF ONTOLOGY IN SHEVCHENKO'S POETRY

Shevchenkos ontological ideas about the world and its origination from the darkviess, about the brightest triad of space lights: the Moon – the Star – the Sun, resonate with ancient cosmogonies of the mankind.

Key words: ontology, darkness, triad.

М. И. МАЙСТРЕНКО

г. Николаев

ВОПРОСЫ ОНТОЛОГИИ В ПОЭЗИИ ШЕВЧЕНКА

Онтологические представления Т. Шевченко о происхождении мира, о триаде космических огней Луна – Заря – Солнце созвучны древнейшим космогониям человечества.

Ключевые слова: онтология, мрак, триада.

Стаття надійшла до редколегії 28.09.2015

УДК 821.161.2.09: 398

Н. Г. МЕЛЬНИК

м. Кривий Ріг

melnik75_8@ukr.net

ФОЛЬКЛОРНІ МОДУСИ РОМАНУ М. МАТІОС «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ»: СЕМАНТИКА СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ КОДІВ

У статті досліджуються особливості функціонування фольклорних семантичних кодів роману М. Матіос «Майже ніколи не навпаки». Акцентовано увагу на варіюванні, трансформаціях фольклорних кодів у творі як провідних ознаках масової літератури.

Ключові слова: фольклор, масова література, семантичний код.

Сучасна українська література перебуває в активному розвитку. Позбавлена постколоніальних комплексів, вона виходить на рівень вільного та оригінального трактування людини і дійсності. Світоглядні і стильові орієнтири сучасного письменства значним чином визначила постмодерна доба, провідними ознаками якої є руйнування літературних канонів, заперечення традиційних вимог до змісту і форми художнього твору, епатажність та експериментаторство. На думку ряду науковців, однією з визначальних рис сучасної української культури є взаємодія та взаємовпливи високої й масової літератур. Тому сьогодні на

часі глибокий, позбавлений надмірної емоційності й категоричності аналіз зразків новітньої літератури, важливий для об'єктивного розуміння стану національної культури загалом.

У сучасному гуманітарному просторі актуалізується проблема дефініції та взаємодії масової й елітарної літератур [1].

На думку О. Романенко, особливістю сучасної доби є те, що «канонічна модель жанру, представленого як ідеальна літературна норма, у літературному та науковому дискурсі ХХ століття похитнулася через розмивання жанрових меж та поступове нівелювання кордонів між високою та масовою літерату-

рою» [6]. Сьогодні українська масова література, як слушно зауважує С. Філоненко, є повноцінною складовою сучасної світової культури, має власну національну специфіку та покликана виконати важливу місію – українізувати пострадянське середовище і сформувати україномовного читача [13]. Характеризуючи сучасну українську прозу, Р. Харчук зазначає: «В українському випадку здається, що масова література ототожнилася із загальнонаціональною. Насправді ж загальнонаціональна література відходить у минуле, а її місце займає література масова» [15, 72].

Досліджуючи феномен масової літератури, вчені дійшли висновку про актуальність її взаємозв'язку з фольклором. Так, теоретик проблеми масової літератури Дж. Кавелті, говорячи про оповідну модель художнього твору, розуміє її як таку, що репрезентована в образах, символах, мотивах і міфах конкретної культури та вказує на здатність формульної літератури «використовувати стереотипні характери і ситуації таким чином, щоб вони почали жити новим і цікавим життям» [3]. О. Романенко трактує масову літературу і фольклор як «особливі семіосфери, засновані на естетиці повторення та варіюванні кодів, знаків, символів, сюжетів тощо», і доводить, що «у масовій літературі відбувається трансформація культурних кодів, символів, сюжетів фольклору» [5]. Увагу на взаємодії масової літератури і фольклору акцентує В. Винник [1]. На нашу думку, такий підхід цілком логічний, адже глибоке дослідження художнього твору не можливе без урахування культурної традиції, до якої він належить. Спираючись на національно-культурний досвід народу, письменник будує оригінальний художній світ власних творів. Традиційне й нове, успадковане й набуте, стійке і змінне перебувають у художньому творі в діалектичному зв'язку.

У сучасному гуманітарному дискурсі фольклор трактується як універсальна система, «визначальна складова традиційної культури, мови й світогляду – універсальний засіб вираження ментальності, важливий чинник формування національної самосвідомості, формування духовного світу особистості, її морально-естетичного розвитку, психологічної самодостатності й комфорту» [10, 5].

Українські фольклористика і літературознавство мають значні досягнення у з'ясуванні проблеми фольклорно-літературних взаємин. У цьому сенсі цінними є праці Ф. Колесси, М. Грицяя, О. Мишанича, В. Бойка, М. Пазяка, М. Яценка, С. Грици, О. Вертія, М. Дмитренка, Ю. Шутенко та ін., які не лише досліджують фольклорні витoki літературних творів, але спрямовані на виявлення міжсистемних взаємин фольклору і літератури.

Однією з найяскравіших у новітній українській літературі є постать Марії Матіос. Звертаючись переважно до маловідомих сторінок української історії, авторка, завдяки своєму непересічному таланту, наче «оживлює» давні події, змушує разом із нею «проживати» долі персонажів творів.

За висловом Р. Харчук, твори письменниці, «навіть ті, в яких вона намагається «законсервувати час і людину», «осмислити буття у різних його проявах», переважно належать до масової літератури, яку критика подає як загальнонаціональний контекст» [15, 69], оскільки регіональну ідею, що надає творам письменниці особливого колориту, авторка «свідомо підпорядковує її загальнонаціональному контексту, тобто масовому сприйняттю» [15, 72].

Роман Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки» є яскравою ілюстрацією творчого використання фольклорних семантичних кодів у літературному творі. О. Романенко акцентує на застосуванні письменницею народно-наспівної форми викладу тексту, невеликих за обсягом абзаців, відсутності розлогих діалогів, полілогів, монологів тощо, завдяки чому, на думку дослідниці, «міфологічний семантичний код у тексті... звучить надзвичайно виразно» [5].

Твір природно взаємодіє з різними шарами народної словесності. Наявні в романі тексти молитов, весільних пісень, прислів'їв, порівнянь, описи видінь, прикмети створюють у читача відчуття присутності, сприяють його «зануренню» в художній час і простір твору. Завдяки майстерному вплетенню фольклорних елементів у літературну тканину, межа, що традиційно розділяє літературу і фольклор, фактично зникає. Здається, що сам текст і є частиною фольклорної стихії.

Сюжет роману – яскраво виражені варіації зразків соціально-побутового фольклору. У творі осмислено так звані «вічні теми», «вічні проблеми», адже, як зазначила в одному інтерв'ю Марія Матіос, «всі фабули виписані у Старому й Новому Завітах» [8]. Проте фольклорні коди, знаки, символи і сюжети набувають у романі нових семантичних відтінків.

У романі відчутні перегуки з соціально-побутовими піснями солдатського (жовнірського) циклу. Народна пісня репрезентує архетипний образ солдата, який повернувся з війни як жорстока, певною мірою деградована (в сенсі традиційної моралі) людина. Відомо, що один із таких зразків («Пісня про шандаря») викликав особливий інтерес у І. Франка. Варіант пісні, в якому шандар (жовнір) гине від руки шлюбного чоловіка, письменник обирає як сюжет для драми «Украдене щастя». У статті «Жіноча неволя в руських піснях народних» автор намагається дослідити соціальні витоки сформованості психологічного типу солдата. І. Франко зазначає: «Народна пісня не без умислу зробила його шандарем... т. є. чоловіком, котрого виховала касарня, в котрім вистудила серце військова дисципліна... котрого... здеморалізувала широка власть і безкарність... Звичайний парубок, хоч і який, не зробив би чогось подібного... Вина шандаря не в його незаконній любові, але в його безсердечності і зіпсованості...» [14, 252].

У романі сюжетні акценти змінені: перелюб учиняє не Іван Варварчук, котрий повернувся після цісарської служби, проте у творі акцентовані типові риси представника соціального прошарку солдатства, який постає зі зразків соціально-побутової пісенності. Риси людини, яка морально згрубіла під час служби у війську, у творі збережено. Іван – людина жорстока, мстива, брехлива: «А що збрехав Гаврилові про доньчине безчестя – що в тому безсердечного? У їхніх горах дівка тата боїться більше, ніж чоловіка. Але й перечити чоловікові не сміє, навіть, як чоловік бреше» [4].

Іван у творі – кат, звір, нелюд. Його поведінка характеризується деструктивністю, вчинки свідчать про значні зрушення психіки, що стали наслідком перебування на війні. Лють, ненависть – провідні емоційні стани Варварчука. У романі також зустрічаємо образ

Грицька Кейвана, що повернувся зі служби. Саме він мало не до смерті забиває свого похресника Дмитрика. Ведучи розпусний спосіб життя, він не здатен пробачити зраду дружини і жорстоко мститься їй за хвилини щастя з іншим чоловіком.

Характерним, традиційним, на нашу думку, є в романі образ москаля-завойовника. Це нахабний володар становища, розпусник і гвалтівник, який робить життя Теофіли нестерпним.

У творі наявна соціально-побутова колізія, яскраво відбита у фольклорній традиції: батько віддає дочку до шлюбу, не питаючи її згоди, оскільки наречений – багатий. Так, Петруня змушена вийти заміж за нелюба: «Ні, вона на тата серця лихого не має. Бо хто би відказав такому багачеві?! Але, святий Боже, який старий її молодий! Таж бук у їхній толоці молодший, як її Іван... Вона того Івана боїться не менше, ніж наглої смерті» [4].

Роман насичений традиційними мотивами соціально-побутової пісенності, репрезентованої в козацькому і солдатському циклах: «А Петруні, Боже прости, однаково, чи живий її Іван чи мертвий, чи **птиці очі йому виклювали**, чи десь догниває на полі та **воронів годує**» [4].

Очевидним, на нашу думку, є зв'язок роману Марії Матіос із народною казковою традицією. Асоціативно твір пов'язаний із соціально-побутовими казками («Правда і Неправда», «Убогий і багатий», «Про правду і кривду», «Правда і Кривда», «Про бідного і багатого брата» та іншими). Герої фольклорних зразків названого типу – антропоморфні істоти, які уособлюють представників різних соціальних прошарків і в народній свідомості мають стійкі, прив'язані до кожного суспільного типу якості.

Як правило, традиційний казковий сюжет варіюється (почуття заздрості змушує одного брата (чи сестру) шкодити іншому (іншій)). У відомій казці Правда називає (і щиро вважає) Неправду сестрицею, вірить їй, ділиться їжею. Неправда ж обдурює її, виколує очі й залишає напризволяще [7, 246–249].

Аналіз текстів дозволяє зробити висновок, що фольклорна свідомість у соціально-побутовій казці репрезентує перевагу духов-

них, морально-етичних цінностей над іншими (навіть родинними). Саме тому в цих творах дві антагоністичні (з соціального й морально-етичного поглядів) концепції людини реалізуються крізь призму світобачення представників однієї родини. Так, у казці «Правда і кривда» багатий брат калічить (виколує очі) бідного за мірку хліба. Мотив виколування очей (відрубання рук, убивство) варіюється і в інших творах, що надає їм емоційності, експресивності, змушує співпереживати героям – жертвам несправедливості та формувати власне ставлення до кривди в усіх її виявах.

Образна система названих творів характеризується чіткою визначеністю народного генія щодо соціальної приналежності героїв. Як правило, саме соціальне маркування персонажів казки передбачає наявність у них відповідних особистісних рис. Так, Правда, бідний брат, бідний небіж – чесні, щедрі, добрі; Неправда, Кривда, брат-багатий, багатий дядько – брехливі, жадібні, злі.

Народ у своїх позиціях досить категоричний: матеріальне багатство майже ніколи не супроводжує життя чесною, справедливою, порядною людиною (як виняток, у казці іноді постають образи царя або пана, які, за сюжетом, справедливо вирішують суперечку між персонажами. Проте ці образи відіграють більш формальну роль, ніж змістову). Правда і Кривда можуть поставати в творах як звичайними людьми, так і фантастичними істотами, носіями негативних рис, притаманних людині загалом.

Усі казкові твори названої тематичної групи закінчуються перемогою правди над неправдою, встановленням справедливості і покаранням злочинців. Часто фінал казки має виховну спрямованість: утверджується думка про обов'язковість дотримання людиною приписів традиційної моралі, інакше її чекає жорстока кара: «Прив'язали ворони на шию Кривді мотуз і підтягли вгору. Потім взяли таблицю й написали: «Хто лихою дорогою ходить, на такій і пропадає!» [2, 403].

У романі карою за злочин Івана Варварчука є забуття. Односельці просто припиняють уважати родину Варварчуків шанованими людьми, незважаючи на їх статки, що традиційно в селянському середовищі мають знач-

ну вагу: «По всьому надійшов такий час, коли Варварчуків перестали кликати на набутки й згадувати їх у церкві. І навіть усюдисущі цигани чомусь обминали їх велику й маєтну хату, ворота якої з певного часу завжди залишалися напівпрочиненими» [4]. Нещасливим після скоєного лиха є й життя Грицька Кейвана: «В яку прірву втягнула його чорна помста, Боже! Покотилося Грицькове життя гостинцем страху від тої люти. А тепер запечаталося зовсім. Ще якийсь місяць-другий – і подякує цьому світові Кейван. Нібито добрий, а насправді лютіший від звіра стражденний чоловік, що запечатав уста брехнею аж до сьогодні» [4].

Відчутний генетичний зв'язок твору з казкою про «бабину та дідову дочок». Традиційно в різних варіантах казки йдеться про те, що мати чи батько одну дитину люблять більше, ніж інших. Так, у романі Василина найбільше любить сина Андрія, який виявляється найлукавішим із синів). Намагаючись помститися братові за своє нерозділене кохання до Петруні, Андрій з іншими злочинцями калічить Дмитрика, що призводить до його смерті; позаздривши статкам Павла, замовчує справжню причину загибелі батька, підмовляє брата Оксентія і Гриця Кейвана до брехні, підроблення документів, скориставшись випадковою смертю батька.

Сюжет розвивається у руслі фольклорної свідомості, що визначає пріоритет у житті людини духовних цінностей над матеріальними. За законами фольклорної свідомості, злочин покарано: Андрій – удівець, Гриць, упавши з млина, доживає віку калікою, слабує на голову: «Я, видиш, постарів, а гріхи мої не старіють зо мною. Спати мені не дають. І вмирати не дають...» [4].

Відомо, що однією з провідних рис масової літератури є читабельність. Творче, оригінальне варіювання фольклорних соціально-побутових кодів у романі Марії Матіос дозволяє читачеві-носієві національної традиції не лише свідомо і підсвідомо сприйняти текст, але й зрозуміти контекст, що його супроводжує. Саме це, на нашу думку, визначає надзвичайну популярність художнього твору. І майже ніколи не є навпаки.

Список використаних джерел

1. Винник В. М. Функціонування масової літератури в період постмодернізму [Електронний ресурс] / В. М. Винник. — Режим доступу : http://intranet.tdmu.edu.te.ua/data/kafedra/theacher/sus_dusct/vynnyk.
2. З живого джерела : Укр. нар. казки в записах, перекладах та публікаціях українських письменників / упоряд., літ. оброб., вступ. ст. та приміт. Л. Ф. Дунаєвської. — К. : Рад. школа, 1990. — 512 с.
3. Кавелти Дж. Приключение, тайна и любовная история: формульные повествования как искусство и популярная культура [Електронний ресурс] / Дж. Г. Кавелти. — Режим доступу : <http://culturca.narod.ru/Cavelty1.htm>.
4. Матиос М. Майже ніколи не навпаки [Електронний ресурс] / Марія Матиос. — Режим доступу : http://royallib.com/book/matos_marya/mauye_nkoli_ne_navpaki.html.
5. Романенко О. Фольклор і масова література: естетика тотожності [Електронний ресурс] / Олена Романенко. — Режим доступу : <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/39/21.pdf>.
6. Романенко О. Жанрові моделі масової літератури: походження, напрями, еволюція та типологія [Електронний ресурс] / Олена Романенко. — Режим доступу : http://philology.lnu.edu.ua/visnyk/60_1_2014/60_1_2014_ROMANENKO.pdf.
7. Семиліточка : Українські народні казки у записах та публікаціях письменників XIX — поч. XX століття : для мол. та серед. шк. віку / упоряд., передм. і приміт. Л. Ф. Дунаєвської. — К. : Веселка, 1990. — 319 с.
8. Терен Т. Марія Матиос: Людське в людині не залежить ні від часу, ні від ідеології [Електронний ресурс] / Тетяна Терен. — Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/digest/2010/03/23/215907.html>.
9. Українські народні казки. — К. : Ірпін, 1996. — 656 с. (Український фольклор : методологія дослідження, динаміка функціонування : кол. моногр. / [за ред. М. К. Дмитренка. — К. : Паливода А. В., 2014. — 252 с.
10. Філоненко С. О. Масова література в Україні : дискурс / гендер / жанр : моногр. / С. О. Філоненко. — Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. — 432 с.
11. Філоненко С. О. Роман із владою : (гендерні аспекти прози Марії Матиос і Тетяни Устінової) [Електронний ресурс] / С. О. Філоненко. — Режим доступу : <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/39/21.pdf>.
12. Філоненко С. Завдання українського масліту — не лише розважати, а й українізувати [Електронний ресурс] / Софія Філоненко. — Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?sofiya_filonenko_zavdannya_ukrayinskogo_maslitu_-_ne_lishe_rozvazhati_a_y_ukrayinizuvati&objectId=1255788.
13. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних / Іван Франко // Збір. тв. : в 50 т. / Іван Франко. — К., 1976—1986. — Т. 26. — 1980. — С. 210—254.
14. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : Постмодерний період : Навч. посіб. / Р. Б. Харчук. — К. : Академія, 2008. — 248 с.

N. MELNICK

Kryvyi Rih

**THE FOLK MODES OF THE NOVEL BY M. MATIOS
«HARDLY EVER OR OTHERWISE»: THE SEMANTICS OF SOCIAL CODES**

This article is about the research of the features of functioning of the folklore semantic code of the novel by M. Matios «Hardly Ever Or Otherwise». The attention is focused on variation, transformations of codes in the novel as leading characteristics of popular literature.

Key words: folklore, popular literature, semantic code.

Н. Г. МЕЛЬНИК

г. Кривий Ріг

**ФОЛЬКЛОРНЫЕ МОДУСЫ РОМАНА М. МАТИОС
«ПОЧТИ НИКОГДА НЕ НАОБОРОТ»:
СЕМАНТИКА СОЦИАЛЬНО-БЫТОВЫХ КОДОВ**

В статье исследуются особенности функционирования фольклорных семантических кодов романа М. Матиос «Почти никогда не наоборот». Акцентировано внимание на варьировании, трансформациях фольклорных кодов в произведении как на отличительных особенностях массовой литературы.

Ключевые слова: фольклор, массовая литература, семантический код.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2015